

“ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ” курси

5-МАВЗУ. ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ МЕТОДИНИ ТАНЛАШ

*Алиқориев Олимхон – и.ф.н., доц., Олий бизнес мактаб
Илмий-педагогик кадрлар тайёрлаш бўлими бошлиғи*

ПАРАДИГМА ВА МЕТОДОЛОГИЯ ЎРТАСИДАГИ БОҒЛИҚЛИК (CRESWELL, 2003)

1

• Ўрганилаётган муаммо ёки масала тўлиқ қамровга олинган бўлиши ва тадқиқот муаммони ўрганиш учун энг мос бўлган тадқиқот дизайни билан шакллантирилган бўлиши керак

2

• Тадқиқотчи ўз тажриба ва кўникмаларидан келиб чиққан ҳолда қайси ёндашув энг мақбули эканлигини баҳолаши лозим

3

• Тадқиқотчи тадқиқот натижалари ким учун мўлжалланганлигини аниқлаб олиши керак

АСОСИЙ ПАРАДИГМАЛАР ВА МЕТОДОЛОГИЯЛАР

ПОЗИТИВИЗМ

Интерпритивизм

<p>Экспериментал тадқиқотлар Experimental studies</p>	<p>Герменевтика Hermeneutics</p>
<p>Сўровлар (бирламчи ёки иккиламчи маълумотлар асосида) Surveys</p>	<p>Этнография Ethnography</p>
<p>Кўндаланг-кесим тадқиқотлари Cross-sectional</p>	<p>Иштирокчи расмий сўрови Participative enquiry</p>
<p>Бўйлама-кесим тадқиқотлари Longitudinal</p>	<p>Ҳаракат тадқиқоти Action research</p>
	<p>Кейс-стади Case studies</p>
	<p>Асосланган назария Grounded theory</p>
	<p>Феминист, гендер ва этник тадқиқотлар Feminist, gender and ethnicity studies</p>

ЭКСПЕРИМЕНТАЛ ТАДҚИҚОТЛАР EXPERIMENTAL STUDIES

Мустақил ўзгарувчиларни ўзгартириш билан тобе ўзгарувчидаги ўзгаришларни кузатиш орқали ўзгарувчилар ўртасидаги боғлиқликни ўрганишда ишлатилади.

Сабабли боғлиқликни топишда ёрдам бера олади.

Лаборатория ёки табиий жойлашувда тизимли равишда ўтказилади.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛ ТАДҚИҚОТЛАРДА ДИЗАЙНИ АНИҚЛАШ

Такрорий-ўлчаш дизайни (repeated-measures design)

- эксперимент турли шароитларда такроран амалга оширилади

Мустақил-танланма дизайни (independent samples design)

- икки танланма гуруҳ танланади ва иккита мустақил гуруҳлардан эксперимент натижалари олинади ва таққосланади

Мос-жуфтлар дизайни (matched-pairs design)

- ўрганилаётган муаммодан ташқари бошқа ҳислатларни бартараф этиш орқали ўрганувчи объектни мос гуруҳларга ажратиб ўрганиш

Ягона-субъект дизайни (single-subject design)

- фақат бир нечтагина субъектлар мавжуд бўлганда фойдали

ЭКСПЕРИМЕНТАЛ ТАДҚИҚОТЛАР

Куликан (Coolican, 1992)нинг фикрига кўра
экспериментал тадқиқотлар натижаси барча учун
умумийликни бериши учун танланма ҳажми 25-30 дан кўп
бўлиши керак

СЎРОВЛАР

Позитивист тадқиқотда сўровлар бирламчи ва иккиламчи маълумотларни танланмадан тўплаб олиш ва уларни статистик жиҳатдан таҳлил этиш ҳамда натижаларни популяция учун умумлаштириш учун ишлатилади.

СЎРОВЛАР

Тасвирий сўров

- Бир вақт давомида ёки бир қатор давр ичида феноменнинг ўзгариши ҳамда хусусиятларини кўрсатиб бериш

Аналитик сўров

- Икки ўзгарувчи ўртасидаги боғлиқлик ёки бир нечта ўзгарувчи ўртасидаги боғлиқликни аниқлаш

КЎНДАЛАНГ-КЕСИМ ТАДҚИҚОТЛАРИ

Турли контексдаги маълумотларни бир давр учун тўплаш орқали амалга оширилади ва катта ҳажмдаги ўрганувчи объектлардаги иқтисодий характеристикаларни аниқлаш учун ишлатилади.

БЎЙЛАМА-КЕСИМ ТАДҚИҚОТЛАРИ

Ўзгарувчиларни узок вақт давомида ўрганиш орқали амалга оширилади.

Мақсад тадқиқот муаммосини ўзгариш динамикасини кўриш ва ўрганилаётган давр ичида қайта-қайта ўрганиш.

ГЕРМЕНЕВТИКА

Тарихий ва ижтимоий ҳодисалар контекстида **матнни тушуниш ва интерпритация қилиш** орқали амалга оширилади.

Онгли равишда ёзилган матнни ортида маълум бир қонуният ва тизим ётишига ишонади.

Тарихий матнларни таҳлил этишдан ташқари юридик тадқиқотларда кенг қўлланилади.

Кўпинча **репертир-панжара усулини** қўллаш ушбу методологияга мос келади.

ЭТНОГРАФИЯ

Антропология (инсонлар, жамият ва одатларни ўрганувчи фан) дан келиб чиққан методология. Унда тадқиқотчи инсон фаолиятини тушуниш учун ижтимоий эганланган ва бўлишилган билимлардан фойдаланади.

Мақсад ижтимоий дунёни ушбу дунёдагилар қандай кўрсалар шундайлигича интерпритация қилишдир.

Иштирокчи-кузатувчи усули кенг кўлланилади.

ИШТИРОКЧИ РАСМИЙ СЎРОВИ

Иштирокчиларни тадқиқотга максимал равишда жалб қилишдан иборат.

Иштирокчилар ҳатто тадқиқот йўналишини ҳам аниқлаб беришлари мумкин. Иштирокчилар ҳамтадқиқотчиларга айланиб боришади.

Ушбу усул ‘инсонлар устидаги тадқиқот эмас балки инсонлар билан тадқиқот’ дир (Reason, 1994a, p. 1).

ҲАРАКАТ ТАДҚИҚОТИ

Қисман назорат остидаги муҳитда ўзгаришларни ўрганиш орқали амалга оширилади.

Lewin (1946) га кўра ушбу усул қуйидаги циклга эга режалаштириш, ҳаракат қилиш, кузатиш ва акс этиш.

Амалий муаммоларни ечишда ва консультацион тадқиқотларда кенг қўлланилади.

КЕЙС-СТАДИ

Битта феноменни табиий муҳитда турли усуллардан фойдаланиш орқали чуқур билим олиш мақсадида ишлатиладиган методология.

Кейс сифатида маълум бир бизнес, ишчилар гуруҳи, ҳодиса, жараён, шахс, ёки бошқа феноменлар бўлиши мумкин.

КЕЙС-СТАДИ ТУРЛАРИ (SCAPENS, 1990)

тасвирловчи (descriptive) кейс-стади

- мақсад жорий амалиётни тасвирлаш

иллюстратив (illustrative) кейс-стади

- жорий қилинган янги ёки инновацион амалиётни кўрсатиб бериш

экспериментал (experimental) кейс-стади

- ташкилотларда янги жараён ва усулларни жорий қилиш билан боғлиқ қийинчиликларни ўрғанади ва афзалликларни баҳолайди

тушунтирувчи (explanatory) кейс-стади

- мавжуд назария нима ва нимага ушбу ҳолат содир бўлаётганини тушунтириш учун ишлатилади

КЕЙС-СТАДИДАГИ АСОСИЙ БОСҚИЧЛАР

1

- Кейсни танлаш

2

- Дастлабки ўрганиш

3

- Маълумотларни тўплаш

4

- Маълумотлар таҳлили

5

- Кейсни ёзиш

АСОСЛАНГАН НАЗАРИЯ

Тизимли жараёнлар амалга ошириш орқали феномен ҳақида индуктив усул билан шакллантирилган назарияни аниқлаш методологиясидир.

Ушбу методология дастлабки мавжуд назарияларга боғлиқ бўлиб қолмайди ва маълумотлар асосида назарияни генерация қилади.

ФЕМИНИСТ, ГЕНДЕР ВА ЭТНИК ТАДҚИҚОТЛАР

Ижтимоий стратификация усулларида биридир.

Аёл перспективасида, жинслар кесимида ва этник гуруҳлар тажрибасида ижтимоий жараёнларнинг ўзгаришини ўрганади.

ТРИАНГУЛЯЦИЯ

Турли маълумотлар манбаларини ишлатиш, турли тадқиқот усулларида фойдаланиш ва битти феноменни ўрганиш учун бир нечта тадқиқотни амалга ошириш тушунилади.

Бу маълумотлар манбаси, усуллар ва тадқиқотчилар билан боғлиқ субъективликни камайтиришга ёрдам беради.
(Qick, 1979)

ТРИАНГУЛЯЦИЯНИНГ АСОСИЙ ТУРЛАРИ

EASTERBY-SMITH, THORPE AND LOWE (1991)

Назариялар триангуляцияси

- Назария битта фандан олинган бўлади ва бошқа фандаги феноменни тушунтириш учун ишлатилади

Маълумотлар триангуляцияси

- Феноменга тегишли маълумотлар турли даврлар ва турли манбалардан олинган бўлади

Тадқиқотчи триангуляцияси

- Турли тадқиқотчилар мустақил равишда феноменга оид маълумотларни тўплайди ва таққослайди

Методологик триангуляция

- Маълумотларни тўплаш ва таҳлил этиш учун бир нечта усуллардан фойдаланилади

Илмий мактабларнинг даражалари

Парадигмал (юнонча намуна мисол, прогноз) даражеси

И.Ньютон, А. Эйнштейн, Н.Бор, И. Пригожин илмий мактаблари парадигмал даражада намоён бўлади

Ўз етакчиларига эга бўлган локал даражадаги илмий мактабларнинг мажмуидан иборат.

Мамлакат алоҳида олий таълим муассасалари ёки илмий тадқиқот институтларида фаолият олиб борадиган илмий мактаблар

Локал кичик даражаси

Илмий мактабларда бир ёки ундан ортиқ етакчилар бўлиши мумкин.

Методларнинг таснифи.

Метод - (юнонча усул) кенг маънода йўл, ижодий фаолиятнинг ҳар қандай шакли каби маъноларни англатади. Метод у ёки бу шаклда маълум қоида, тартиб, усул, ҳаракат ва билим мезонларининг йиғиндиси ҳамдир. У тамойиллар, талаблар тизими бўлиб, субъектни аниқ вазифани бажаришга, фаолиятинг шу соҳада маълум натижаларга эришиш сари йўналтиради. У ҳақиқатни излашда вақт, кучни тежайди, мақсадга энг яқин ва осон йўл билан етишишга ёрдам беради.

Метод (юнон,
metodos -усул) кенг
маънода йўл,
ижодий
фаолиятнинг ҳар
қандай шакли каби
маъноларни
англатади

Метод - далилий
материалларни
йиғиш ва саралаш
воситаси, аниқ
фаолият туридир

Методология -
фаолиятда
қўлланиладиган
маълум усуллар
тизими (фанда,
сиёсатда, санъатда
ва ҳкз) ва тизим
ҳақидаги таълимот
ёки метод
назарияси
сифатида амал
қилади

Методнинг асосий
вазифаси-
фаолиятнинг
билим ва бошқа
шакллари
бошқарувдан
иборат. Бироқ:

1) Метод ва
методологик
муаммоларнинг
ролини инкор
қилиш ёки тўғри
баҳоламаслик
("методологик
негавизм");

2) Методнинг аҳамиятини
бўрттириш,
мутлоқлаштириш, уни
барча масалаларнинг
калити, илмий
янгиликларни
яратишнинг энг қулай
воситаси (методологик
эйфория), деб тушуниш
нотўғридир.

Назария

Илгарги фаолият натижаси

Бош функция-тушунтириш ва олдиндан кўриш

Объект қонуниятини акс эттирадиган идеал образлар тизими

Муаммони ечишга қаратилган

Метод

Кейинги фаолиятнинг бошланиши ва шароити

Билишга йўналтириш ва бошқариш

Воқеяликни билиш, ўзгартириш қуроли сифатида қоида, ёндашув ва бошқарув тизими

Муаммони ўрганиш, ўзгартириш усуллари ва механизмларини аниқлашга қаратилган

Диалектика методи.

Метафизика методи.

Формал методлар.

Эмпирик методлар.

Назарий тадқиқот методи.

Изоҳлаш методи.

Сифат ва сон методи.

Билвосита ва бевосита оригинал методи.

Фаолиятли методлар.

Фаннинг
қуйидаги
методлари
мавжуд

Метафизиканинг уч маъноси

Тафаккурнинг маълум
фалсафий усули

Борлик ҳақида таълимот
(Онтология)

Умумийлик ҳақидаги
фан Аристотель:
(Бирламчи сабаблар
ҳақида)

Умумилмий тадқиқот метод турлари

Структуравий
функционал
(структурави
й метод)

Формаллашти-
риш-маълум
мазмунни
муайян шакл
белгилар
ҳолига
келтириш

Моделлшатириш-
борлиқни
билвосита
ўрганиш усули

Эҳтимолий
статистик
методлар-
барқарор
такрорийлик
билан
тавсифланадиган
омилларнинг
таъсирини
эътиборга олишга
асосланади

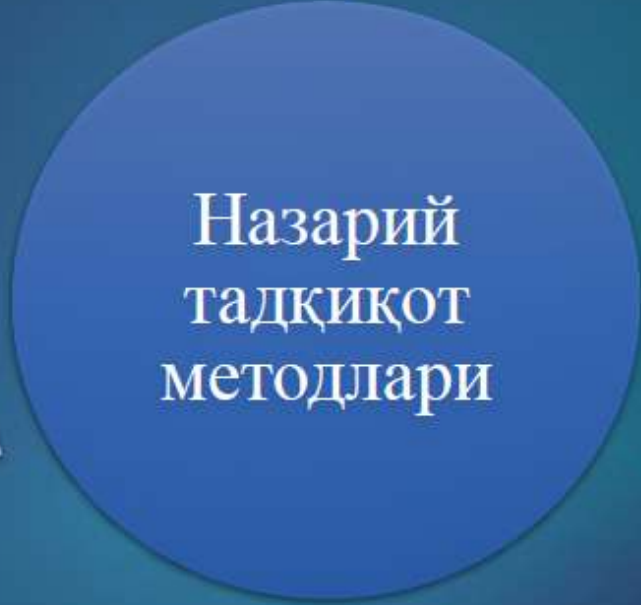

Аксиоматик
метод

Назарий
тадқиқот
методлари

Мавҳумдан
конкретликка
юксалиш
методи

Гипотетик
дедуктив
метод

МЕТОДОЛОГИЯ МУАММОСИ. МЕТОДОЛОГИК ТАМОЙИЛЛАР.

Методология - фаолиятда қўлланиладиган маълум усуллар тизим (фанда, сиёсатда, санъатда ва ҳоказо) ва тизим ҳақидаги таълимот ёки метод назарияси сифатида амал қилади. *Методология* - бу фанда фойдаланиладиган билиш воситалари, усуларининг мажмуи, шунингдек, фаннинг ижодий билиш ва амалий ўзгартириш фаолиятини ташкил этиш воситалари, шарт шароитлари ва принципларини ўрганувчи илмий фалсафий билим соҳасидир.

Методология фақат методларни эмас, балки тадқиқотни таъминловчи бошқа воситаларни ҳам ўрганади. Тамойил, қоида ва кўрсатмалар, категория ҳамда тушунчалар шундай воситалар жумласига киради.

XVI-XVII асрлардан бошлаб методологик ғоялар нафақат фалсафада, кескин ривожланаётган хусусий фанларда-механика, химия, физика, тарих фанларида ҳам ишлаб чиқилган. Методологик жиҳат илмий билимлар барча тармоғининг зарур унсурига айланган.

Умумилмий методлар фикрлаш жараёнини таҳлил қилиш билан бирга ҳар қандай кундалик инсоний билимларни эгаллаш методларини ўрганишга имкон беради. Бунга қуйидаги назарий даражадаги методлар киради:

Таҳлил методи бир бутун предметнинг алоҳида қисмлари, хусусиятларини батафсилроқ ўрганиш учун бўлақларга бўлиб ўрганишни назарда тутади.

Синтез методи предметнинг ўрганилган бўлақларини бирлаштириш ва таҳлил натижаларини умумлаштиришни назарда тутади. Таҳлил методи тадқиқот бошида амалга оширилса, синтез методи уни яқунлайди.

Абстрактлаш методи мавҳумликни фикр юритиш натижасида ҳақиқийга келтириб ўрганиш.

Умумлаштириш методи тадқиқотдаги фактларни аниқлаш, қиёслаш, дастлабки хулосалар, ҳодисанинг ривожланиш динамикасини тасаввур қилиш, умумлаштириш натижаларини шартли белгилар ёрдамида расмийлаштириш, умумий хулоса чиқариш услубларини ўзида мужассамлаштиради.

Индукция методи - маълум фактларга асосланган умумий хулоса чиқариш усули.

Дедукция методи – умумий фикрга таяниб, хусусий хулоса чиқариш. Шунингдек биз талабаларга кузатиш, таърифлаш, эксперимент, таққослаш, формаллаштириш ва ҳоказо методлардан фойдаланишни ўргатишимиз мақсадга мувофиқ бўлади.

Metodologiya

- ***Har qanday ilmiy tadqiqot muayyan usul va usullarda, ma'lum qoidalar asosida amalga oshiriladi.***
 - Ushbu texnikalar, usullar va qoidalar tizimi haqidagi ta'limot deyiladi ***metodologiyasi...*** Adabiyotda "metodika" tushunchasi ikki ma'noda qo'llaniladi:
 - 1) har qanday faoliyat sohasida (fan, siyosat va boshqalar) qo'llaniladigan usullar majmui;
 - 2) bilishning ilmiy metodi haqidagi ta'limot.
- Har bir fanning o'ziga xos metodologiyasi mavjud.**

Metodologiya darajalari

- ***Umumiy metodologiya***, u barcha fanlarga nisbatan umuminsoniy va mazmuniga falsafiy va umumiy ilmiy bilish usullari kiradi.
- ***Xususiy metodologiya*** bilishning falsafiy, umumiy ilmiy va xususiy usullari bilan shakllanadigan turdosh fanlar guruhi uchun ilmiy tadqiqot.
- ***Tadqiqot metodologiyasi*** mazmuni falsafiy, umumiy ilmiy, xususiy va maxsus bilish usullarini o'z ichiga olgan maxsus fan...

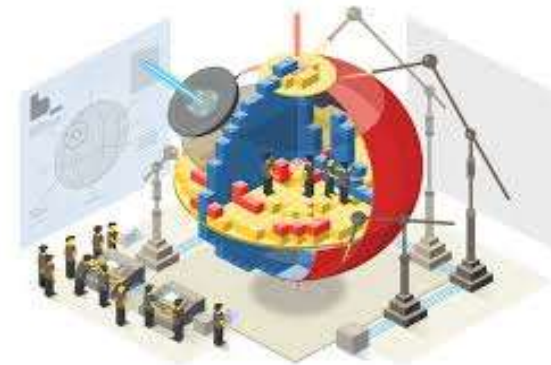

Ilmiy usullar tadqiqot

- Magistrlik dissertatsiyasining sifati ko'p jihatdan ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish jarayonida qo'llaniladigan usullarga bog'liq.
- ***Ilmiy tadqiqot usullari*** - bu, aslida, yosh tadqiqotchiga taxmin qilingan ilmiy natijalar gipotezasida tuzilgan maqsadga erishishning eng yaxshi yo'li nima ekanligini ko'rsatuvchi taktikadir. Muammoni o'rganish yoki hal qilish jarayonida tadqiqotning turli usullari va tamoyillari qo'llaniladi. **Usul** Bu tadqiqot usuli, maqsadga erishish, aniq muammolarni hal qilish yo'lidir.

- ***Usullarning ikkita katta guruhi mavjud:*** bilish (tadqiqot) va amaliy harakat (transformativ usullar).
- Umumjahon yoki falsafiy usul materialistik dialektikaning universal usulidir.

- ***Umumiy ilmiy usullarga quyidagilar kiradi:*** kuzatish, taqqoslash, sanash, o'lchash, tajriba, umumlashtirish, abstraksiya, rasmiylashtirish, aksiomatik usul, tahlil, sintez, induksiya, deduksiya, analogiya, faraziy, tarixiy, ideallashtirish, tizimli usullar.

- ***Xususiy fan usullari*** - ma'lum bir bilim tizimiga xos bo'lgan real dunyoning muayyan sohalarini bilish va o'zgartirishning o'ziga xos usullari.

- Magistrlik dissertatsiyalarida eng ko'p qo'llaniladigan usullarni ko'rib chiqing.
- **Empirik tadqiqot usullari.**
- ***Kuzatuv*** - sub'ektlarni, asosan, sezgi organlari ma'lumotlariga asoslangan holda, maqsadli passiv o'rganish. Kuzatish jarayonida biz bilish ob'ektining nafaqat tashqi tomonlari, balki - pirovard maqsad sifatida - uning muhim xususiyatlari va munosabatlari haqida ham bilimga ega bo'lamiz.

- ***Tajriba*** - o'rganilayotgan jarayonga faol va maqsadli aralashuv, tekshirilayotgan ob'ektning tegishli o'zgarishi yoki eksperiment maqsadlari bilan belgilanadigan maxsus yaratilgan va boshqariladigan sharoitlarda uni qayta ishlab chiqarish.

- ***Tajribaning asosiy xususiyatlari:***
- a) tadqiqot ob'ektiga, uning o'zgarishi va o'zgarishigacha faolroq (kuzatish paytidagidan) munosabat;
- b) ob'ektning harakatini nazorat qilish va natijalarni tekshirish qobiliyati;
- v) tadqiqotchining iltimosiga binoan o'rganilayotgan ob'ektning ko'p takrorlanishi;
- d) hodisalarning tabiiy sharoitda kuzatilmaydigan bunday xossalarni aniqlash imkoniyati...

- **Taqqoslash**- ob'ektlar (yoki bir xil ob'ektning rivojlanish bosqichlari) o'rtasidagi o'xshashlik yoki farqni ochib beradigan kognitiv operatsiya, ya'ni. ularning o'ziga xosligi va farqlari. U faqat sinfni tashkil etuvchi bir hil ob'ektlar yig'indisida ma'noga ega.

- **O'lchov** - qabul qilingan o'lchov birliklarida o'lchangan miqdorning son qiymatini topish uchun ma'lum vositalar yordamida bajariladigan harakatlar majmui.

- **Nazariy bilim olish usullari.**
- ***Rasmiylashtirish*** - mazmunli bilimlarni belgi-ramz shaklida (rasmiylashtirilgan tilda) namoyish qilish. Ikkinchisi noaniq tushunish ehtimolini istisno qilish uchun fikrlarni to'g'ri ifodalash uchun yaratilgan. Rasmiylashtirishda ob'ektlar haqida fikr yuritish sun'iy tillarni (matematika, mantiq, kimyo va boshqalar) qurish bilan bog'liq bo'lgan belgilar (formulalar) bilan ishlash tekisligiga o'tkaziladi.

- ***Aksiomatik usul*** - allaqachon olingan ilmiy bilimlarni qurish usullaridan faqat bittasi. U cheklangan qo'llanilishiga ega, chunki u aksiomatlashtirilgan tarkib nazariyasining yuqori darajadagi rivojlanishini talab qiladi.

- **Tadqiqotning umumiy mantiqiy usullari va usullari.**
- ***Tahlil*** - *ob'ektni uning tarkibiy qismlariga real yoki aqliy bo'linishi va sintezi, ularning mexanik birlikka emas, balki yagona organik yaxlitlikka birlashishi. Sintez natijasi butunlay yangi shakllanishdir.*

- **Induksiya** - fikrning yagona (tajriba, faktlar)dan umumiyga (ularning xulosalarda umumlashtirilishi) harakati va **chegirma** - bilish jarayonining umumiylikdan birlikka ko'tarilishi. Bular qarama-qarshi, bir-birini to'ldiruvchi fikr yo'nalishlari. Tajriba har doim cheksiz va to'liq bo'lmaganligi sababli, induktiv xulosalar har doim muammoli (ehtimollik) xarakterga ega. Induktiv umumlashmalar odatda tajriba haqiqatlari (empirik qonunlar) sifatida qaraladi.

- ***Modellashtirish*** - ma'lum ob'ektlarning xususiyatlarini boshqa ob'ektda takrorlash orqali o'rganish usuli - haqiqatning u yoki bu qismining analogi bo'lgan model (moddiy yoki aqliy) - modelning asl nusxasi.

- Nazariy iqtisoddan keng foydalaniladi ***matematik va statistik usullar***, bu esa iqtisodiy hayot jarayonlari va hodisalarining miqdoriy tomonini, ularning yangi sifatga o'tishini aniqlash imkonini beradi.

- Iqtisodiyotda alohida rol o'ynaydi ***iqtisodiy va matematik modellashtirish usullari*** (iqtisodiy hodisani matematik va grafik belgilar va algoritmlar yordamida rasmiylashtirilgan tilda tasvirlash).

- Iqtisodiyotda muhim rol o'ynaydi ***funksional tahlil*** (turli iqtisodiy jarayonlar o'rtasidagi munosabatlarni ochib berish). Nazariy iqtisodning aksariyat modellari va qonunlari matematik tenglamalar yoki grafik ko'rinishda ifodalanishi mumkin. U iqtisodiyotda keng qo'llaniladi ***grafik usuli...***

- Iqtisodiy tadqiqotlarda usul keng qo'llaniladi ***iqtisodiy tajriba*** (Iqtisodiy hodisa yoki jarayonni sun'iy ravishda ko'paytirish hisobiga o'rganish). Mikro darajadagi iqtisodiy eksperimentning eng mashhur namunalari ilmiy faoliyat bilan bog'liq edi. ***Ouen, P.J. Prudon, F. Teylor, G, Ford, J. Keyns, M. Fridman*** va boshq.

- ***Iqtisodiy tahlil*** (aks holda - xo'jalik faoliyatini tahlil qilish) tashkilotlarning iqtisodiy samaradorligini oshirishda, ularning moliyaviy holatini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Bu tashkilotlarning iqtisodiyotini, ularning biznes-rejalarini amalga oshirish bo'yicha ishini baholash, mulkiy va moliyaviy holatini baholash va tashkilotlarning samaradorligini oshirish uchun foydalanilmagan zaxiralarni aniqlash nuqtai nazaridan o'rganish.

- ***Prognozlash*** Bu to'plangan tajriba va u haqida hozirgi taxminlarga asoslangan kelajakni bashorat qilish.
- Prognozlash murakkab jarayon bo'lib, uning davomida juda ko'p turli xil muammolarni hal qilish kerak.

- Turli xil prognozlash usullarini birgalikda qo'llash tavsiya etiladi, ularning asosiylari:
- - bashorat qilishning asosiy usullari (***ekspert baholash usuli; modellashtirish usullari; iqtisodiy tahlil***);

- ijtimoiy prognozlash usullari
(assotsiativ modellashtirish usullari, morfologik tahlil, ehtimolli modellashtirish, anketalar, intervyu usuli, jamoaviy g'oyalarni yaratish usullari, tarixiy va mantiqiy tahlil usullari, skript va boshqalar).;

- moliyaviy prognozlash usullari
(byudjetlashtirish);
- - iqtisodiy usullari bashorat qilish
***(kollektiv ekspert baholashlari;
modellashtirish usullari; statistik
usullar);***

- ***Rejalashtirish usullari*** - asosiy boshqaruv vositasi. Zamonaviy nazariya va amaliyot keng ko'lamli masalalarni hal qilish uchun boy vositalar to'plamiga ega.

- ***Rejalashtirish usullari quyidagilarni o'z ichiga oladi:***
 - - muvozanat;
 - - eksperimental va statistik;
 - - normativ;
 - - iqtisodiy va matematika;
 - - hisoblash va analitik;
 - - rejalashtirish qarorlarini optimallashtirish usuli;
 - - byudjet usuli;
 - - tarmoq usuli;
 - - dastur-maqсад usuli

Balans usuli - ko'rsatkichlar bo'yicha moddiy va xarajatlar nisbatlarini o'rnatish bilan tavsiflanadi. Odatda resurslarni shakllantirish manbalarini o'z ichiga olgan balanslash jadvallari shaklida qo'llaniladi va mos keladigan ehtiyojlar. Uning yordami bilan hisob-kitoblarning asosliligi, rejalashtirishning turli bosqichlarida bo'limlar va ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligi tekshiriladi. Masalan, ish vaqti balansi, ishlab chiqarish quvvatlari, mehnat resurslari balansi.

- ***Eksperimental statistik usul*** - o'tmishda haqiqatda erishilgan natijalarga yo'naltirilganligi bilan tavsiflanadi, ekstrapolyatsiya qilish orqali zarur ko'rsatkich rejasi aniqlanadi. Ushbu rejalashtirish usuli juda oddiy va rejalashtirish hisob-kitoblarida keng qo'llaniladi. Ushbu usulning bunday usullari keng tarqalgan: o'rtacha arifmetik hisoblash

- ***Iqtisodiy va matematik usullar va modellar...***
- *Ularning mohiyati shundan iboratki, ular kamroq vaqt va mablag' bilan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy, texnologik va ko'rsatkichlarda vositachilik qiladigan boshqa jarayonlar o'rtasidagi munosabatlarning miqdoriy ifodasini topishga imkon beradi. Ushbu usullar guruhidan foydalanish rejalashtirishda sub'ektivlikni bartaraf etishga yordam beradi va rejaning ilmiy asoslilik darajasini oshiradi.*

Usullarning asosiy vazifasi

Muayyan sub'ektni bilish yoki amaliy o'zgartirish jarayonini ichki tashkil etish va tartibga solish.

- Usul - bu tadqiqot muammolarini hal qilish, tadqiqot faoliyatida ma'lum natijaga erishish uchun rahbarlik qilishi kerak bo'lgan retseptlar, tamoyillar, talablar tizimi.
- Usul haqiqatni qidirishni tartibga soladi, vaqt va kuchni tejaydi va eng qisqa yo'l bilan maqsad sari harakat qiladi.

Usullari haqida

- ***F.Bekon usulni zulmatda sayohatchining yo'lini yorituvchi chiroq bilan solishtirdi,*** va noto'g'ri yo'ldan borish orqali muammoni o'rganishda muvaffaqiyatga umid bog'lab bo'lmaydi, deb hisoblagan.
- R.Dekart usulni «aniq va oddiy qoidalar» deb atagan, unga rioya qilish bilimlarning o'sishiga hissa qo'shadi, yolg'onni haqiqatdan farqlashga imkon beradi.

Usul tanlash tamoyillari

1. ***Ko'p tadqiqot usullari printsipli*** har qanday ilmiy muammoni hal qilishda bir necha usullardan foydalanishni bildiradi. Bunday holda, usullarning o'zi tadqiqotchi tomonidan qayta tiklanadi, ***ularni o'rganilayotgan hodisaning tabiati bilan moslashtirish.***
2. ***Usulning adekvatligi printsipli*** o'rganilayotgan predmetning mohiyati va olinadigan mahsulot.

Usul tanlash talablari

1. Hodisa va jarayonlarni tavsiflovchi ob'ektiv ma'lumotlarni o'qitish va tahlil qilishni ta'minlaydigan faqat ilmiy asoslangan usullarni tanlang
2. Tadqiqot muammolarini hal qilishda ob'ektiv ma'lumotlarni olish uchun har bir usulning imkoniyatlarini oldindan o'rganish
3. Harakatlarning ketma-ketligi va mohiyatini buzming

Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда ахборот манбаалари

Асосий адабиётлар

1. Collis J., Hussey R. (2003) Business Research 2nd edition, Palgarve Macmillan.
2. Saunders M., Lewis P., Thornhill A. (2009) Research Methods for Business Students. Fifth edition.
3. Robson C. (2011) Real World Research. Third edition.
4. Walliman N. (2011) Research methods: the basics. Taylor and Francis group. London and New York.
5. Добренъков В., Осипова Н. Методология и методы научной работы. М.: КДУ, 2012.
6. Кузьменко, Г. Н. Философия и методология науки: учебник для магистратуры / Г. Н. Кузьменко, Г. П. Отюцкий. — М. : Издательство Юрайт, 2014. — 450 с.
7. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. М.: Либроком, 2015.
8. Шкляр М. Ф. Основы научных исследований. Учебное пособие для бакалавров / М. Ф. Шкляр. — 4е изд. — М.: Издатель соторговая корпорация «Дашков и К°», 2012. — 244 с.

Қўшимча адабиётлар

1. Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования: Учебное пособие. – К.: МАУП, 2004.
2. Орехов А.М. Методы экономических исследований: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2009.
3. Сабитов Р.А. Основы научных исследований: Учеб. пособие / Челяб. гос. ун-т. Челябинск, 2002.
4. Магистерская диссертация: методы и организация исследований, оформление и защита: учебное пособие / коллектив авторов ; под ред. В.И. Беляева. — 2-е изд., перераб. — М. : КНОРУС, 2016.
5. Очилов Б.Э. Научно-исследовательские методы и их анализ: Курс лекций. – Т.: ТашГИВ, 2009.
6. Сабитова Р.Г. Основы научных исследований: Учеб. пособие / Дальневосточный гос. ун-т. Тихоокеанский институт дистанционного образования и технологий, Владивосток, 2005.
7. Болдин, А.П. Основы научных исследований: учебник для студ. Учреждений высш. проф. образования / А.П. Болдин, В.А. Максимов. М.: Издательский центр «Академия», 2012. – 336 с.
8. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология: словарь системы основных понятий. М.: Либроком, 2015.

Интернет сайтлари

1. www.natlib.uz
2. www.springer.com
3. www.e-library.ru

**ЭЪТИБОРИНГИЗ УЧУН
РАҲМАТ!!!**